

SOSYO-PSİKOLOJİK AÇIDAN DİNİ SOSYALLEŞME ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Celal ÇAYIR*

Özet

Dini sosyalleşme, kişinin içinde yaşamış olduğu toplumda dini kimliğini kazanma sürecidir. Hem bireysel hem toplumsal yönleri içermesi bakımından sosyo-psikolojik bir olgu olan dini sosyalleşme, çocukluk döneminden başlayıp ömür boyu devam eden dinamik bir yapıya sahiptir. Geleneksel toplum yapılarındaki dini sosyalleşmenin etki ve süreçleri günümüz modern toplumlarından farklıdır. Diyarbakır'daki lise öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada, dini sosyalleşmede aile, okul, arkadaş, dini kurum ve cemaatler, din eğitimi ve medya organlarının etkisi araştırılmıştır. Araştırmada gençlerin dini kimliğinin şekillenmesinde en etkili faktörün anne olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, araştırmaya katılan gençlerin %18,7'sinin hiçbir rol modellerinin olmadığı, %23'ünün ailelerinin dini yönünü beğenmediği ve kendilerine örnek almak istemediği tespit edilmiştir. Ailelerin çocuklarında görmek istedikleri en önemli değerler dürüstlük olduğu, bunu sırasıyla ahlaklı olmak, başarılı olmak, dindar olmak ve çalışkanlık değerlerinin takip ettiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dini sosyalleşme, Dini kimlik, Rol model, Sosyal öğrenme.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

A Research on Religious Socialization in Socio-psychological Aspects

Abstract

Religious socialization is the process of the individual to gain the religious identity in the society. As both having individual and social aspects, religious socialization has a kinetic structure beginning in infancy and proceeding lifelong. The impact and processes of religious socialization in traditional society forms are different from those in the modern ones. In the present study conducted on the high school students in Diyarbakır, the impacts of family, school, fellowship, religious institutions and communities, religious education and means of media on religious socialization is investigated. The results of the study revealed that the impact of the mother is dominant in the forming of religious identity of the individual. Also, %18,7 of the sample noted that they have no role models, nor %23 are not happy with the religious aspects of their families and reject to take an example. Parents want their children to be honest in utmost importance and also it is followed by being well-behaved, successful, hardworking and devotional respectively.

Key Words: Religious Socialization, Religious Identity, Role Model, Social Learning.

GİRİŞ

Sosyalleşme, bireyin içinde yaşadığı toplumun dünya görüşünü, davranış modellerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini benimseyip içselleştirme süreci şeklinde tanımlanır.¹ Dini sosyalleşme ise, bireyin içinde yetiştiği sosyo-kültürel çevre ile karşılıklı etkileşim sürecinde dini inanç, düşünce ve tutumlarını oluşturmaktır.² Diğer bir ifade ile birey, içinde yaşadığı toplumda geçerli olan insan ilişkilerini ve toplumsal normları hayat boyu devam eden

¹ Kurt, Abdurrahman *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, 2. Baskı, Bursa 2012, s. 122-123.

² Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş* (çev. İhsan Çapcıoğlu & H. Aydınalp), Birleşik Kitabevi, s. 88; Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, 2. Baskı, Bursa 2012, s. 122-123; Bilgin, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009, s. 68.

sosyalleşme sürecinde öğrenerek toplumun bir üyesi haline gelir.³ Sosyalleşme, yalnızca bireysel ve toplumsal normların öğrenilip içselleştirilmesi ile sınırlı olmayıp, sosyo-kültürel hayatın içinde çeşitli kurumsal yapı, ritüel ve sembollerle tezahür eden dini inanç ve davranışların öğrenilmesini de içeren bir süreçtir.⁴

Varlığını devam ettirme düşüncesinde olan her toplum, sahip olduğu sosyo-kültürel değerlerinin gelecek nesillere aktarılması ve bunların nesiller boyu yaşatılması için birtakım uğraşlar verir. Ortak duygu, düşünce ve değere sahip olmayan toplumların geleceğe güvenle bakmaları imkânsız gibidir. Diğer işlevlerinin yanı sıra dinin en önemli işlevleri arasında toplumları bir arada tutma, bütünlleştirme, ortak bir ideal etrafında toplama gibi birleştirici özellikleri de vardır. Toplumı oluşturan bireylerin birbirleri ile uyum içinde yaşayabilmesi ve toplumsal düzenin sağlanabilmesi, dini inanç, kültür ve değerlerin gelecek nesillere başarılı bir şekilde aktarılmasına bağlıdır.

Bireysel ve toplumsal unsurları içermesi bakımından sosyo-psikolojik bir olgu olan dini sosyalleşme, psikoloji literatüründe iki temel yaklaşıma göre ele alınmaktadır.⁵ Bu yaklaşımlardan birisi sosyalleşme, diğeri ise bilişsel yaklaşımdır. Sosyalleşme yaklaşımı, sosyal ve kültürel hayatın içerisinde kendine has dili, özel kavramları, tören ve sembolleri, kutsal gün ve geceleri, dini ve milli bayramları vb. şekillerle tezahür eden dinin, bireyler tarafından sosyalleşme sürecinde kazanılmasını ele alır.⁶ Bilişsel yaklaşım ise, kişinin bireysel

³ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul 1999, s. 325; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yay., Ankara 2000, s. 690; Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 760.

⁴ Spilka, Bernard & Hood, Ralph W. vd., "Religious Socialization and Thought in Adolescence and Young Adulthood", *The Psychology of Religion* (içinde), Third Edition, The Guilford Press; 2nd Edition, 1996, s. 74; Zuckerman, a.g.e., s. 125 vd.

⁵ Dini form ve yapıların kuşaktan kuşağa sosyalleşme yolu ile aktarılmasını ele alan çalışmaların daha çok bireysel dindarlık bağlamında yapıldığı görülmektedir. Bkz. Michael R. Levenson vd., "Religious Development From Adolescence to Middle Adulthood", in *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (Edit. Raymond F. Paloutzian), The Guilford Press, 2005, s. 149-150.

⁶ Jette, P.R., "Socialization", *Encyclopedia of Sociology*, (Edt. P.J. O'Connell), Gilford, CT: Dushkin, s. 272-273; Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 384.

anlamda dine ilişkin geliştirdiği algı, bilinç ve davranış boyutu ile başkalarıyla ilişki kurma biçimi, kişinin bireysel ihtiyaçları, istek ve güdüleri, duygusal ve zihinsel yapıların kişiye olan etkileri gibi konuları ele alır. Bilişsel yaklaşımda ayrıca, bireyin kendini ve çevresini anlama/yorumlama biçimi, öğrenme eylemlerini gerçekleştirmesini sağlayan zihinsel etkinlikler ile düşünce, tutum, şema vb. yapıların içsel oluşum süreçleri ve bu süreçlerdeki değişimler üzerinde durulur.⁷ Sosyal bilişsel teoriyi geliştiren Bandura, davranışların kazanılmasında hem sosyal hem de bilişsel gelişmenin birlikte değerlendirilmesini savunur. O'na göre toplumda aile, okul, akran grupları ve medya gibi çeşitli ortamlarda sunulan birçok rol model ve davranış, çocukluk dönemiyle birlikte özdeşim kurma, gözlem, taklit vb. şekillerde sosyal öğrenme yolu ile elde edilir.⁸

İnsan tabiatı birbirleriyle birçok yönden etkileşim içinde olan biyolojik, sosyal ve psikolojik yapılarıyla bir bütündür. İnsan davranışlarının doğru anlaşılabilmesi için bu üç temel yapının birlikte düşünülmesi gereklidir. Bazı psikologlar, fizyolojik gelişmenin insanın gelişmesinde sahne görevini üstlendiğini, psikolojik ve sosyal gelişmenin detaylarının ise sonraki dönemlerde sosyalleşme sürecinde kazanıldığını belirtmektedir.⁹ Yaparel, insan kişiliğinde sosyal yapının önemiyle ilgili olarak, kişi ne kadar özgür ve özerk bir birey olmaya çalışsa da diğer insanlara olan ihtiyacının ortadan kalkmayacağını, dil, iletişim, konuşma ve düşünme yeteneğinin gelişebilmesi için toplumun vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğunu, kişinin

⁷ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, ss. 135-137.

Coştu, Yakup, "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009/1, c. 8, sayı: 15; Grusec, Joan E. & Hastings, Paul D., *Handbook of Socialization (Theory and Research)*, The Guilford Press, New York, London, 2007, s. 1-2.

⁸ Eron, LD., "The Development of Aggressive Behavior From The Perspective of Developing Behaviorism", *American Psychology*, 42, 1989, s. 435-442; Cloninger, Susan C., *Theories of Personality Understanding Persons*, Fourth Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey, 2004, s. 374-375.

⁹ Aiken, Lewis R., *Human Development in Adulthood*, Kluwer Academic Publisher, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, 2002, pp. 5-8; Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Hüsnü Arıcı vd.), Hacettepe Üniv.Yay., Ankara 1998, s.11-13.

bu araçları kullanmak suretiyle ancak kendi dünya görüşünü ve kişiliğini oluşturabildiğini ifade eder.¹⁰

Toplumsal hayatın içinde insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili herşey yazılı metinler şeklinde bulunmaz. Bundan dolayı insanoğlu bireysel ve toplumsal kuralların birçoğunu sadece formel yollarla öğrenmez. Phil Zuckerman, aile, sosyal grup ve toplumun inanç, değer ve kurallarının gayr-i resmi bir biçimde ve bilinçdışı yollarla içselleştirildiğini ve bunların nesilden nesile aktarıldığını belirtir. Zuckerman'ın sosyalleşme konusundaki düşüncelerini destekleyen Kurt, sosyalleşmede bireyin toplumsal kuralları öğrenmede aktif bir konumda olmadığını, toplumun bireyi dönüştürdüğünü savunur.

Sosyo-Psikolojik Açıdan Dini Sosyalleşme Olgusu

Dini sosyalleşme, kişinin hem bireysel hem de toplumsal yönlerini ilgilendirmesi bakımından sosyal-psikolojik bir olgu olarak kabul edilir. Her bireyin kişilik özellikleri, dini gelişim dönemleri, bilişsel algı ve tutum gibi özelliklerin kişiye özgü olması bakımından Din Psikolojisini; sosyo-kültürel hayatın içinde çeşitli mekanizmalarla tezahür eden dinin toplumsal boyutu ise, Din Sosyolojisini ilgilendirmektedir. Bireyler içinde yaşadığı toplumda hayat boyu devam eden etkileşim sürecinde aile, arkadaş, okul, dini kurumlar, kitaplar, medya organları, sosyal ve kültürel alanla ilgili birtakım organizasyonlarla yaşadıkları tecrübe ve farklı sosyalleşme biçimleriyle dini tercihlerini oluştururlar.¹¹

Her insanın bireysel kişilik özellikleri ve sosyo-kültürel çevresi kendine özgü olduğundan, dini sosyalleşme biçimleri de kendine özgü gerçekleşmektedir. Clark, bireyin içinde yaşadığı toplumda faaliyet gösteren dernek, okul, birlik, cami gibi toplumsal kurumlarla

¹⁰ Yaparel, Recep, *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 357.

¹¹ Spilka & Hood, "Religious Socialization and Thought in Adolescence and Young Adulthood", s. 74.

ilişki kuran bireylerin inanç biçimlerine olumlu veya olumsuz yönde etki ettiğini belirtir.¹² Dini kimliğin kazanılma sürecinde hem bireysel hem de toplumsal faktörlerin etkili olması, bu olgunun sosyal psikolojik açıdan ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Her geçen gün sosyal ve kültürel hayatı etkileyen yeni yeni aktörlerin ortaya çıktığı günümüzde, daha önce işlevsel olan aktörlerin kısa bir süre sonra etkisini kaybederek yerini yenilerine bıraktığı görülmektedir. Sosyo-kültürel yaşam biçimlerinin sürekli değiştiği toplumlarda yaşayan bireyler, her yeni oluşuma kendilerini adapte etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumdan en çok kimlik ve kişilik kazanma döneminde olan gençler etkilenmektedir.¹³

Bireyin sahip olduğu dini inanç ve değerler yalnızca sosyalleşme süreciyle kazanılmamakla birlikte özellikle dinin toplumsal temellerinin sosyalleşme sürecinde atıldığı kabul edilen bir görüştür.¹⁴ Dini sosyalleşmenin sosyal psikolojik bakış açısıyla ele alındığı son dönemdeki çalışmalarda, teorik çalışmaların yanı sıra, metodik ve kavramsal araştırmalarda da önemli bir artışın olduğu görülmektedir.¹⁵ Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda gençlerin hem içinde yaşadıkları toplumun dini inançlarını, hem de ailelerinin hayat tarzını, dillerini, cinsiyet rollerini sosyalleşme sürecinde öğrenerek içselleştirdikleri tespit edilmiştir.¹⁶

¹² Clark, The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior, New York 1961, s. 224-225.

¹³ Donahue, Michael J. & Nielsen, Michael E., "Religion, Attitudes, and Social Behavior", (Edit. Raymond F. Paloutzian & Crystal L. Park), The Guilford Press, New York 2005, s. 274-275.

¹⁴ Batson, C. Daniel, *Religion and Individual: A Social-Psychological Perspective*, New York, Oxford University Press, 1993, s. 25.

¹⁵ Sosyal bilimlerde özellikle sosyoloji, psikoloji ve antropoloji disiplinleri sosyalleşme konusuna farklı bakış açıları ile ele almaktadır. Sosyal psikologlar, sosyalleşme kavramı yerine sosyal gelişim kavramını kullanmayı tercih ederler. Bununla birlikte interdisipliner çalışmalarda ortak yaklaşımların kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 325;Yakup Coştu, "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX (2009), sayı: 3, s. 118.

¹⁶ Batson, a.g.e., ss. 25-45; Jette, P.R., "Socialization", s. 272; Zuckerman, a.g.e., s. 86-103; Günay, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 233; Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 384.

Batson ve arkadaşları ise, dini inanç ve değerlerin kabul edilip içselleştirilmesinde çok boyutlu faktörlerin etkili olduğunu ileri sürerek, nöro-biyolojik yapı, beynin işleyişi ve kişilik özelliklerinin birbiriyle bağlantılı olduğunu, bu yüzden dini sosyalleşmede bireysel özellikler, tarihi geçmiş, sosyo-kültürel çevre ve diğer faktörlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁷ Kuşat, insanın dünyaya gelmesiyle birlikte 'doğal yapısı' ve 'bilişsel çerçevesi' doğrultusunda kutsal mesajı anlamaya ve tecrübe etmeye başladığını belirtir.¹⁸ Kayıklık ise, bireysel dindarlığın kaynakları ile ilgili olarak, çevreden gelen uyarıcıların doğrudan veya dolaylı olarak bireyin üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Birçok araştırmacının da vurguladığı gibi kişinin bireysel yönü toplumsal yönünü tamamladığından biri diğerinden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla dini kimlik ve kişiliğin oluşumunda kişinin sahip olduğu bireysel-psikolojik özellikler ile sosyo-kültürel çevre faktörlerinin insan için son derece önemli işlevlere sahip olduğu görülmektedir.

Toplamları ortak duygu ve düşüncede bütünleştiren en önemli unsurların başında din gelmektedir. Bundan dolayı uzun yıllar tarih sahnesinde kalabilen toplumların bu varlıklarını dinlere borçlu olduğu ifade edilir. Bu konu ile ilgili olarak Bergson, geçmişte olduğu gibi günümüzde de sanat ve felsefesiz toplumların olduğunu, ancak dinsiz bir toplumun ise hiçbir zaman var olmadığını belirtir.²⁰ Sosyalleşme sürecini başarıyla tamamlayamayan toplumlarda, birey ve toplum arasında gerginliklerin ortaya çıkacağını ifade eden Bilgin, topluma uyum sağlayamayan bireylerin çoğalması durumunda zamanla toplumsal yapıda çözümlerin ortaya çıkacağını belirtir.²¹

¹⁷ Batson, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁸ Kuşat, Ali, "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Edit. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 133.

¹⁹ Kayıklık, *a.g.e.*, s. 74.

²⁰ Bergson, Henri, *Ahlak ve Dinin Kaynağı* (çev. Mehmet Karasan), M.E.B Yay., İstanbul 1986, s. 286.

²¹ Bilgin, *a.g.e.*, s. 176.

Dini Sosyalleşme Sürecinin Kimlik Oluşumuna Etkisi

Kimlik, insanların ırk, cinsiyet, din, kültür, vb. yönlerden belli bir gruba aidiyetlerini belirler. Sahip olunan bu kimlikler, bireylerin duygusal, bilişsel ve sosyal bakımdan davranışlarını etkilemektedir.²² Bilgin, kimliği bir kişi veya grubun kendisini diğer kişi ve gruplara göre konumlandırması şeklinde tanımlamıştır.²³ Bireysel, sosyal ve kültürel yönleri ile çok boyutlu bir kavram olan kimlik,²⁴ insanların statülerinin karşılığı olan inanç, tutum ve değer yargılarını sembolize eden geniş bir alana sahiptir.²⁵ Yapıcı, her ne kadar farklı kimlik çeşitlerinden söz edilse de, genel sınıflama bakımından bireysel ve sosyal olmak üzere iki tür kimlik yapısına vurgu yapıldığını belirtir.²⁶ Kimliklerin çoğu, bireysel tercihlerin yanı sıra, kişinin çevresiyle sosyalleşme sürecinde inşa edilmektedir.²⁷

İnsanların tüm psikolojik yapısı ve kişiliği üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkisi olan dinin bireyin sosyal ve dini kimlik kazanmasında olduğu gibi, etnik, kültürel ve cinsel kimliklerinin şekillenmesinde de etkili olmaktadır.²⁸ Bireyin doğup büyüdüğü kendi çevresinde hakim olan kültürene uygun dini kimlik kazanması beklenen bir durumdur. Her din, kendisini diğer inanç gruplarından ayırt edici söylemlerle inananlarına hem bir dünya görüşü, hem de

²² Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B., *The Social Psychology of Religion*, London & Boston: Routledge-Kegan Paul, 1975.

²³ Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir 2007, s. 78.

²⁴ Kimlik kavramı, kişilik kavramı ile yakından ilişkilidir. Kişilik, davranışçı, sosyal ve derinlik psikologları tarafından üç ayrı yaklaşımla tanımlanmıştır. Genel olarak psikologlar, 'bireyin kendine özgü ve ayırt edici davranışların bütünüdür' şeklinde tanımlı benimsemişlerdir. Bkz. M. Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", s. 35-36.

²⁵ Bozkurt, Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 3.

²⁶ *Bireysel kimlik*, temelinde kişinin biricik oluşuna ve psikolojik özellikleri, zihinsel ve bedensel kapasiteleri gibi sahip olduğu özel vasıflarıyla kişiyi diğer bireylerden ayıran özellikler bütününe içine alır. *Sosyal kimlik ise*, bireyin etnik, siyasal, sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik vs. gruplardaki üyelikleri ile ilişkili ortaya çıkan bir aidiyet ve kendini tanımlama biçimidir. Sosyal kimlik, bilişsel ve güdüsel (motivasyonel) olmak üzere iki psikolojik kaynaktan beslenir. Bkz. Asım Yapıcı, "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (edit. Ünver Günay-Celalettin Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 211, 213.

²⁷ Kurt, a.g.e., s. 127.

²⁸ Dinin bireysel ve toplumsal hayatla ilgili işlevleri için bkz. Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007, ss. 11-15; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 187.

sosyal bir kimlik kazandırmaktadır.²⁹ Bu yönü ile din, sosyal ve kültürel hayatın dışında kalan bir gerçeklik olmayıp,³⁰ aile yapılarından gündelik hayata, sosyo-kültürel hayattan sanatsal faaliyetlere varıncaya kadar bireysel ve toplumsal hayatın her alanında etkili olan bir olgudur. Allport, bireylerin dini kimlik ve kişiliklerinin ergenlik döneminde sosyalleşme sürecinde şekillendiğini³¹ vurgulayarak, psiko-sosyal gelişim açısından bu dönemin önemine dikkat çekmiştir.

Yapıcı, kimliğin şekillenme sürecinde kendisinden farklı özellikler taşıyan 'öteki'nin varlığına ihtiyaç duyulduğunu, her grubun kendine özgü inanç, ideoloji ve geleneğinin bulunduğunu ve kendilerini diğer gruplardan bu ayırıcı vasıflarla tanımladıklarını belirtir.³² Aynı durum dini kimlik ve diğer kimlik tanımlamaları için de geçerlidir. Çok kültürlü ve çoklu toplum yapılarının iç içe olduğu günümüzde,³³ birey ya da grup kimliği, yalnızca mensup olduğu grup içi ilişkilere göre şekillenmeyip, "öteki" olarak tanımlanan gruba göre de anlam kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında farklı sosyal ve kültürel yapıların birbirleriyle karşılaşmasının, bireysel ve sosyal kimliğin geliştirilmesinde olumlu katkı sağladığı söylenebilir.

Dini kimliğin sürekliliği, dini inanç ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması ile mümkündür. Genel olarak anne babanın inanmakta olduğu din, çocukları tarafından aynen benimsenir. Toplumun geneline kıyasla azınlık diyebileceğimiz sayıdaki birey, anne babasının dini inancından farklı seviyede dini inanca sahip olabilir. Bazı bireyler, anne babalarından daha az dindar ya da dinsiz

²⁹ Yapıcı, "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık", s. 214.

³⁰ Zuckerman, *a.g.e.*, s. 130.

³¹ Alport, G.W, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1950, s. 36.

³² Yapıcı, "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık", s. 213.

³³ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, Odtü Geliştirme Vakfı Yay., Ankara 1973, s. 17.

olurken, bazıları ise anne ve babalarından daha dindar olabilmektedirler.³⁴

Geleneksel toplum yapılarına göre modern toplumlarda dini ritüel ve semboller, gündelik ve sosyal hayatın dışında kalmış, her geçen gün sekülerleşen toplumun dini sosyalleştirme gücü azalmıştır. Bu durum yeni nesillerin toplumsal hayatın içinde dini kimlik kazanmalarını engellediği gibi, dini inanç ve değerlerden yoksun olarak yetişmelerine de yol açmıştır.

Yapıcı, dini kimliğin ilk baştaki oluşumundan çok, bunun sonraki dönemlere nasıl aktarıldığı ve yeni nesiller tarafından nasıl algılanıp benimsendiğinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır. O'na göre, "Bir grubun veya toplumun devamlılığının, üyelerin dini ve sosyal kimliklerini benimseyip benimsememeleriyle yakından ilişkili olduğu", dini veya sosyal kimliğin özgün ve otantik yapısının mensuplarına bir anlam ve saygınlık sağlaması durumunda hem algısal hem duygusal bakımdan önemini koruyacağını ve varlığını devam ettireceğini belirtir.³⁵ Paloutzian, dini inançla ilgili olarak herhangi bir değişim ve dönüşümün meydana gelmesi için şüphe, baskı ya da değişim gibi bazı temel motivasyon bileşenlerinin olması gerektiğini, şayet kişinin kendi hayatı, dini inanç ya da pratikleri hakkında herhangi bir şüphe ya da problemi yoksa, o kişinin inanç sistemini ya da dünya görüşünü değiştirmeyeceğini belirtir.³⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde, toplumsal hayatın içinde bireylerin önemli bir kısmının üzerinde ittifak ettiği inanç ve değerlerin varlığı, gençlerin dini kimlik kazanmasında teşvik edici bir etki yapmaktadır.

Batı dünyası kendi ürettiği kültürün yüksek ve modern, kendi dışındaki kültürlerin ise aşağı, geri kalmış ve değersiz olarak

³⁴ Hallahmi, Benjamin-Beit and Michael Argyle, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, Routledge, London and New York, 1997, s. 114.

³⁵ Yapıcı, "Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık", ss. 217-223.

³⁶ Paloutzian, Raymond F., *Religious Conversion and Spiritual Transformation: A Meaning-System Analysis*, in *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (Edit. Raymond F. Paloutzian), s. 336.

tanımlamış ve böyle bir algı oluşturmuştur.³⁷ Bizim gibi Müslüman toplumlar, özellikle Batı karşısında siyasi ve ekonomik gücünü kaybettikten sonra, dini inanç ve kimlikleri ile ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Modern olmak için Batılı'lar gibi konuşmak, onlar gibi giyinmek ve yaşamak zorunluymuş gibi yanlış bir düşünceye ve algıya kapılmışlardır.³⁸ Müslüman toplumların kendilerine ait dünya görüşü ve hayat tarzına yönelik duyduğu memnuniyetsizlik, bireysel ve toplumsal hayatta birtakım sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

Günümüzde Dini Sosyalleşmenin İmkânı ve Bu Alanda Yaşanan Bazı Problemler

Literatür incelendiğinde, sosyalleşme ve dini sosyalleşme ile ilgili yaklaşımların ağırlıklı olarak geleneksel toplum yapılarından hareketle geliştirildiği söylenebilir. Geleneksel toplumlarda devletin işleyişi, gündelik ve sosyo-kültürel hayatın hemen hemen her alanı dini değerlere göre düzenlendiği gibi, genel olarak toplum bir nevi 'sosyal kontrol' görevini yerine getiriyordu. Din, aile yapısından evlilik ve sosyo-ekonomik yapıya, insan ilişkilerinden gelenek ve göreneklere, edebiyat ve sanat gibi kültürel hayatın çeşitli alanlarına varıncaya kadar toplumsal hayatın hemen hemen her alanında en belirleyici etkiye sahipti.³⁹ Günümüzün toplum yapıları ise, geleneksel toplum yapılarıyla aynı olmadığı gibi, toplumu oluşturan bireylerin sahip olduğu değer ve düşünce yapıları da aynı değildir.

Homojen ve tek tip kültürün hakim olduğu geleneksel toplum yapıları, günümüzde yerini çok kültürlü ve çoklu toplum modellerine bırakmıştır.⁴⁰ Sanayileşme, geleneksel örgütlenme biçimleri üzerinde etkili olduğu gibi, bireysel ve toplumsal değer anlayışları ve insan

³⁷ Özensel, Ertan, "Kültürün Popülerleşen Bir Alanı: Popüler Kültür", K. Alver & N. Doğan içinde, *Kültür Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara 2007, s. 276.

³⁸ Esposito, J., *Kutsal Olmayan Savaş*, (çev. Nuray Yılmaz & Ertan Yılmaz), Oğlak Yay., 2000, s. 154-155.

³⁹ Arslan, Adnan, "Din ve Modernite", *Diyanet Aylık Dergi*, Yıl: 2007, Sayı: 195, s. 8.

⁴⁰ Grusec & Hastings, *a.g.e.*, s. 1-3.

ilişkileri üzerinde de etkili olmuştur.⁴¹ Medya ve teknoloji imkanlarının gelişip yaygınlaşması, küreselleşmenin etkisi ile sosyal ve kültürel alanda yaşanan hızlı değişimler, günümüzde sürekli değişen dinamik toplumsal yapıların oluşmasına yol açmıştır. Günümüz modern toplum yapılarında sosyalleşme imkanları ve mekanları değiştiği gibi,⁴² toplumun sosyalleştirme gücü de giderek etkisini kaybetmektedir. Modern yaşam biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte dinin gündelik ve sosyo-kültürel hayattaki görünürlüğünün azalması, popüler kültürün dayatmaları, olumsuz din/dindarlık algısı, günümüz bireylerinin dini sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerdendir.

Sanayileşmiş modern toplumlarda her ne kadar dinin sosyal ve kültürel hayat üzerindeki belirleyici gücü azalmışsa da, sekülerleşme tezlerinin aksine insan hayatındaki etkisi tamamen kaybolmuş değildir. Günümüz modern toplumlarında din, farklı biçim ve formlarda ve daha çok bireysel dindarlığa indirgenenerek veya kapalı dini grup ve cemaatler içerisinde yaşam alanı bulmaya çalışmaktadır.⁴³

Geleneksel ve modern değerlerin iç içe olduğu Türkiye’de, dini sosyalleşme alanında bazı problemlerin olduğu görülmektedir. Dinin sosyal ve kültürel hayattaki etkisinin azalması, dini sosyalleşme alanında yaşanan en önemli problemlerden biri olmuştur. Dinin kültürel hayatla entegre olduğu toplumlarda dini inanç ve pratikler toplumsal olarak yaşandığından, çocuklar dinin ne olduğunu bizzat hayatın içinde görerek ve yaşayarak tecrübe etme imkanı

⁴¹ Bağlı, M. & Binici, A., *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*, Bilim Adamı Yayınları, Diyarbakır 2005.

⁴² Sosyalleşme mekanları tarihi süreç içerisinde sosyal ve kültürel değişmeye bağlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Günümüzde teknolojinin de etkisiyle, gerçek mekanlar yerini yapay ve geçici ilişkilerin yaşandığı sanal aleme bırakmıştır.

⁴³ Kayıklık, Hasan, “Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Edit. Ünver Günay & Celalettin Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, s. 167-170; Hökelekli, Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din, s. 72-73.

buluyorlardı.⁴⁴ Ancak, günümüzde yetişen çocuklar böyle bir ortamdan yoksun kalmaktadırlar.

Yapılan çalışmalarda, dini davranış, inanç ve değerlerin kültürel unsurlar içerisinde yer bulduğu bu tür toplumlarda dini ve ahlaki değerlerin daha kolay kabul gördüğü ve yeni nesillere daha problemsiz bir şekilde aktarıldığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Kişinin sahip olduğu inanç ve düşüncelerin yakın çevre ve toplumun çoğunluğu tarafından onaylanıp desteklenmesi, genç kuşakların dini sosyalleşmelerini ve dini kimlik kazanmalarını kolaylaştırırken, tam tersi bir durum ise, kimlik krizi ve çatışmaların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.⁴⁶ Günümüz modern toplumlarında seküler değerler daha çok öne çıkarken, dinin toplumsal hayattaki etkisi gittikçe azalmıştır. Ayrıca, ailede kazanılan dini inanç ve tutumlarla gündelik ve sosyal hayatta geçerli olan değerler birbirlerini desteklenmediğinden, kimlik krizi ve çatışma ortaya çıkmıştır.⁴⁷

Dini sosyalleşme alanında karşılaşılan bir diğer problem, din ve dindarlığın toplumsal hayatta daha çok olumsuz imajlarla öne çıkarılmasıdır. Türkiye’de özellikle modernleşme süreciyle birlikte daha çok seküler değer ve yaşam tarzları öne çıkarıldığından, dini sembol, ritüel ve dini şahsiyetlerle ilgili olumlu imaj ve algılara neredeyse hiç yer verilmemiştir. Sinema, tiyatro, edebiyat, müzik gibi sanat ve kültürel alanda popülerleştirilip öne çıkarılmak istenen rol modellere bakıldığında, daha çok din ve dindarlığı aşağılayıcı, küçük düşürücü olumsuz karakter ve imajların olduğu görülmektedir.⁴⁸ Din

⁴⁴ Hallahmi, Benjamin-Beit and Michael Argyle, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, Routledge, London and New York, 1997, s. 98.

⁴⁵ Günay, “Modern Sanayi Toplumlarda Din: I”, s. 51.

⁴⁶ Hökelekli, Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yay., İstanbul 2009, s. 11; Karacoşkun, M. Doğan, “Psiko-sosyal ve Dini Davranış Çözümlemeleri”, *Dini ve Sosyal Psikoloji Yazıları*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2006, s. 38-39.

⁴⁷ Allport, G.W, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1950; Levenson, Michael R. & Carolyn, M. Aldwin and D’mello, Michelle, “Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dini Gelişim”, *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, Phoenix Yay, (Derl. İ. Çapcıoğlu & A. Ayten), 2013, ss. 299-333; Kula, Naci M., *Kimlik ve Din*, Ayışığı Yay., İstanbul 2001, s. 161.

⁴⁸ Sinema ve beyaz perdenin din algısı ile ilgili bkz. M. Akif Enderun, *Beyaz Perdenin Din Algısı*, Işık Yay., İstanbul 2011.

ve dindarlıkla ilgili sosyal ve kültürel alanda oluşturulan bu tür olumsuz algılar, özellikle gençlerin dini sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Her alanda çok hızlı değişim ve dönüşümün yaşanması, günümüzde dini sosyalleşme sürecini olumsuz yönde etkileyen diğer sebeplerden birisidir. Geçmiş dönemlerde bireysel ve sosyal hayat günümüzdeki gibi değişken ilişkiler üzerine kurulu olmadığı gibi, bireysel ve toplumsal davranış kalıpları ve kimlikler de belirgin olduğundan ne tür davranışların hangi sonuçlara yol açacağı az çok tahmin edilebiliyordu. Günümüzde ise, medya ve diğer araçların etkisiyle bireysel ve toplumsal davranış modelleri ve değer algıları sürekli değiştiğinden, istikrarsızlık ve belirsizliğe yol açmaktadır. Özellikle gençler her yeni oluşuma ve değişime kendilerini adapte etmek zorunda kaldıklarından kendi kimlikleri için güvenilir dayanak noktası bulma noktasında başarısız olmaktadırlar.⁴⁹

Günümüzde dini sosyalleşme alanında yaşanan diğer bir problem ise, modern yaşam tarzlarının yaygınlaşmasıyla geleneksel geniş aile yapılarının yerini çekirdek aileye bırakmasının yol açtığı boşluklardır. Dini sosyalleşme ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, en etkili sosyalleşme aracının aile olduğu vurgulanır.⁵⁰ Günümüzde eğitim, iş imkanları vd. sebepler yüzünden ailenin yetişkin bireyleri ile genç kuşaklar birbirlerinden ayrı yaşamak zorunda kalmaktadır. Çekirdek ailede yetişen çocuklar, tecrübe ve davranışlarını örnek alacakları diğer yetişkin aile üyelerinden yoksun büyüdükleri gibi, karşılaştıkları sorunlarla başetmede onların yardım ve desteğinden de mahrum kalmaktadırlar. Geleneksel aile yapılarının kısmen devam ettirilmeye çalışıldığı Türk toplumunda, her ne kadar yetişkinlerle gençler fiziki

⁴⁹ Kula, Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Edit. Hayati Hökelekli), Dem Yay., İstanbul 2006, s. 72.

⁵⁰ Bkz. Spilka, & Hood, "Religious Socialization and Thought in Adolescence and Young Adulthood", s. 74; Batson, *a.g.e.*, s. 43-45; Zuckerman, *a.g.e.*, 126; Hallahmi, Benjamin Beit and Argyle, Michael, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, London: Routledge, 1997, s. 114.

olarak aynı mekanı paylaşırsalar da, duygu, düşünce ve davranış bakımından birçok konuda aralarında uyumsuzluk olduğundan kuşak çatışması yaşanmaktadır.⁵¹

Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemini, aile, yakın akraba, arkadaş, dini kurum ve cemaatler, medya organları gibi faktörlerin dini sosyalleşme sürecindeki etkilerinin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Ayrıca; dini sosyalleşmenin yaş, cinsiyet, ailenin ekonomik ve dindarlık düzeyi ile içinde yetişilen aile ortamı değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespit edilmesi, araştırmanın alt problemlerini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca şu sorulara cevap aranmaktadır:

1-Gençlerin dini kimliğinin şekillenmesinde hangi sosyalleşme faktörleri etkili olmaktadır?

2- Gençler daha çok kimleri rol model almaktadır?

3- Gençler anne ve babalarının hangi özelliklerini kendilerine örnek almak istememektedir?

4-Aileler çocuklarını daha çok hangi değerlerle yetiştirmek istemektedir?

Araştırmanın Amacı

Gençlerin dini sosyalleşme sürecinde etkili olan faktörleri ve günümüzde yaşanan problemleri tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada Diyarbakır İl merkezinde lise 1 ve Lise 2. sınıfa devam eden gençler üzerinde farklı değişkenler değerlendirilmiştir. Bu değişkenlere göre alt amaçlar şöyle sıralanabilir:

⁵¹ Kılavuz, M. Akif & Gürses, İbrahim, "Kuşakların Ahlakî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg'in Ahlakî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 154.

- Gençlerin dindarlık düzeyleri ile ailelerinin dindarlığı arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Yaş aralığı ile anne ve babanın rol model olması arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Dini sosyalleşmede cinsiyet açısından anlamlı bir fark var mıdır?
- Dindarlık düzeyleri ile örnek alınan rol modeller arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Gençlerin içinde yetiştikleri aile ortamı ile dindarlıkları arasında ne tür bir ilişki vardır?

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, araştırmaya katılan öğrenciler ve kullanılan anket soru maddeleriyle sınırlıdır.

Evren ve Örneklem

Diyarbakır'da eğitime devam eden tüm lise öğrencileri, bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi, Diyarbakır ili merkez ilçelerinde bulunan Fatih Lisesi, Süleyman Demirel Lisesi, Anadolu İmam-Hatip Lisesi, Namık Kemal Lisesi, Nevzat Ayaz Anadolu Lisesi'nde 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında eğitime devam eden Lise 1 ve Lise 2. sınıflarda okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmada Lise 1 ve Lise 2. sınıf öğrencilerinden toplam 280 öğrenciye anket uygulanmıştır. Merkez ilçelerden seçilen her bir lisenin Diyarbakır'ın sosyo-ekonomik yapısını ve Diyarbakır'ın öğrenci profilini temsil etmesine dikkat edilmiştir. Literatürde dini kimlik ve kişiliğin şekillendiği en etkili ve kritik evrenin ergenlik ve gençlik dönemleri olduğu belirtilir.⁵²

Örneklemimizi lise 1 ve lise 2. sınıf öğrencilerinden seçmemizin amacı, dini sosyalleşmenin en yoğun olarak ergenlik ve gençlik

⁵² Spilka & Hood, "Religious Socialization and Thought in Adolescence and Young Adulthood" s. 74.

dönemlerini içine alan yaş aralığında görülmesidir. Seçilen örneklemin araştırılan konuya uygun olması için “Amaçlı Örneklem Yöntemi”⁵³ ile belirlenmesi tercih edilmiştir.

Yöntem

Çalışmamız, betimsel yöntemle yapılmıştır. Betimsel yöntemle yapılan çalışmalarda araştırılan konu ilgili teorik bilgilerin elde edilmesinin yanı sıra, alan araştırmasından elde edilen verilerin çeşitli değişkenlerle herhangi bir ilişkisinin olup olmadığı araştırılır. Betimleyici yöntemle yapılan bu tür çalışmalarda elde edilen veriler, araştırılan olgunun niçin öyle olduğunu açıklamaz, ancak hangi faktörlerin araştırma konusu ile ne tür bir ilişki içinde olduğu hakkında bilgiler verir. Örneklem grubundan elde edilen veriler ile değişkenler arasında ilişkinin olup olmadığı, grafikler, yüzdelik ve karşılaştırmalı tablolar kullanılır. Ayrıca, elde edilen bulgularla daha önce yapılan araştırma sonuçları karşılaştırılarak, konu ile ilgili daha kapsamlı bir değerlendirme yapma imkanı elde edilmeye çalışılır.⁵⁴

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında, demografik bilgi formu ve dini sosyalleşmede aile ve sosyal çevrenin etkisini ölçen anket formu kullanılmıştır. Bu formun oluşturulmasında, kimliğin şekillenme sürecinde etkili olan bireysel ve sosyal faktörlerin yer almasına önem verilmiştir. Toplam 280 lise öğrencisi üzerinde yapılan anket çalışmasında bazı anket formları eksik doldurulduğundan

⁵³ Kendi içinde birçok örneklemeyi barındıran bu yöntem, bazı kaynaklarda ölçüt (kriter) örnekleme olarak da adlandırılır. Birbirinden farklı veya benzer grupların, aşırı veya aykırılıkların, doğrulayıcı veya yanlışlayıcı durumların tasnif edilerek örneklem seçilmesini içerir. Bkz. Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırmada Yöntemleri*, Seçkin Yay., Ankara 2011, s. 107-114.

⁵⁴ Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Sayısal Kitabevi, Ankara 2005, s. 16-17; Arslanoğlu, İbrahim, *Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri*, Ankara 2012, s. 24; <https://docs.google.com/file/d/0B4oAja7AnWaFemE5WWFPRFZ1OE0/edit?pli=1>

değerlendirilmeye alınmamış, analizler için toplam 263 anket kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, öğrencilerin ve ailelerinin dindarlık düzeyleri, dindarlığın aktarımında aile, yakın akrabalar, arkadaş çevresi ve medyanın etkisi, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiklerle hesaplanmıştır. Ayrıca, dini sosyalleşme sürecinde öğrencilerin yaş, ailenin dindarlık düzeyi, ekonomik durumu ve içinde yetiştikleri aile ortamı gibi bazı özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Verilerin analizinde iki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Ki-Kare Bağımsızlık Testi kullanılmıştır.

Bulgular**Tablo 1 Örneklemin Değişkenlere Göre Dağılımı**

		Sayı	Yüzde
Yaş	15 Yaş ve altı	129	49
	16 Yaş ve Üzeri	134	51
Cinsiyet	Erkek	123	46,8
	Kız	140	53,2
Ekonomik Düzey	Düşük	32	12,2
	Orta altı	54	20,5
	Orta	154	58,6
	Ortanın üstü	19	7,2
	Yüksek	4	1,5
İçinde Yetiştikleri Aile Ortamı	Baskıcı ve otoriter	54	20,5
	Demokratik	36	13,7
	İlgili	137	52,1
	Aşırı koruyucu	20	7,6
	Aşırı serbest	7	2,7
Aile Dindarlığı	Dindar, ibadetlerini düzenli yapar	211	80,2
	Dindar, ancak ibadetlerini aksatırlar	48	14,4
	Dindar, ancak ibadet etmezler	10	3,8
	Dine ilgisizdir	4	1,5
	Toplam	263	100

Araştırmaya katılanların bazı demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmiştir. Örneklemin %51’i 16 yaş ve üzeri, %49’u ise 15 yaş ve altı kişilerden oluşmaktadır. Ekonomik açıdan katılımcıların %58,6’sının gelir düzeyinin orta, %32,7’sinin ortanın altında ve düşük gelir düzeyine sahip aile çocuğu olduğu görülmektedir. Öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyine göre dağılımı incelendiğinde %80,2’sinin “*dindar ve ibadetlerini yerine getirdiği*”, %14,4’ünün “*dindar, ancak ibadetlerini aksattığı*”, %3,8’inin “*dindar ancak ibadetlerini yerine getirmediği*” görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlara bakıldığında, Diyarbakırlı ailelerin büyük oranda dini ibadetlerini

yerine getirdiği ve kendilerini dindar olarak kabul ettikleri, dine ilgisiz olanların ise oldukça düşük bir oranda olduğu görülmektedir.

Tablo 2 Ailenin Çocuklarında Görmek İsteddiği En Önemli Değerler

Size göre ailenizin sizde bulunmasını istediğini en önemli beş değer hangisidir?	Mean	Std. Deviation
Dürüst	2,1939	3,49870
Ahlaklı	1,8783	1,43578
Başarılı	1,8403	2,10714
Çalışkan	1,4563	1,36372
Dindar	1,3954	1,79787
Özgüvenli	1,0989	1,78354
Merhametli	1,0684	1,49397
Cesaretli	,9848	1,79900
Yetenekli	,7072	1,47557
Girişken	,4008	1,06300
Bağımsız	,2015	,82960
İtaatkar	,1787	,71141

Tablo 2’de öğrencilerin algılarına göre, ailelerin çocuklarında bulunmasını istedikleri en önemli beş değer hangileri olduğu sorusuna katılımcıların ilk sıraya *dürüstlüğü*, daha sonra sırasıyla *ahlaklı*, *başarılı*, *çalışkan* ve *dindar* olmayı koydukları görülmüştür. Katılımcıların tüm değerler listesi içerisinde *itaatkar* ve *bağımsız* olmayı en son iki değer olarak belirttikleri; ‘başarılı’ ve ‘çalışkan’ olma değerlerini ise ‘dindar’ olma değerine göre daha üst sıralarda yer verdikleri görülmektedir. Ailelerin çocuklarında görmek istedikleri en önemli değerler içerisinde ‘başarılı’ ve ‘çalışkan’ olma değerlerinin üçüncü ve dördüncü sırada olması, toplumun dini değerler yerine seküler değerlere daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Arpacı’nın (2012) Diyarbakır merkez ilçelerinde 980 veli üzerinde yaptığı araştırmada, velilerin çocuklarına Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde en çok ‘adalet’, ‘doğruluk’, ‘saygı’, ‘namuslu olmak’, ‘kardeşlik’, ‘iffet’ gibi değerlerin öğretilmesine öncelik verdikleri

tespit edilmiştir.⁵⁵ Bu araştırmamızda en önemli ilk beş değer olarak yer alan ‘dürüstlük’ ve ‘ahlaklı’ olmak maddeleri ile Arpacı’nın araştırmasında tespit edilen en önemli beş değer içerisindeki ‘doğruluk’ ve ‘namuslu olmak’ değerlerinin birbirleri ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Konrad Vakfı tarafından ülkemizde yapılan bir araştırmada,⁵⁶ gençlerin kendi ailelerinden edindikleri davranışların başında dürüstlük, geleneklere saygı ve dini bağlılığın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Farklı yıllarda yapılan bu araştırma bulguları karşılaştırıldığında, modernleşme süreci ile birlikte toplumumuzda başarılı olma, özgüven, girişkenlik, kazanma gibi seküler değerlerin, dini ve ahlaki değerlere göre daha çok önemsenir hale geldiği sonucu çıkarılabilir.

Tablo 3 Çocukların Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

Kendinizi dini yönden tanımlamak isteseniz, aşağıdaki ifadelerden hangisi ile tanımlarsınız?	Sayı	Yüzde
Dindarım, ibadetlerimi düzenli olarak yerine getiririm	102	38,8
Dindarım, ama ibadetlerimi aksatırım	127	48,3
Dindarım, ama ibadet etmem.	23	8,7
Dine ilgi duymuyorum.	4	1,5
Henüz dini inancımı belirlemedim.	1	,4
Diğer	6	2,3
Toplam	263	100

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin dindarlık düzeyleri verilmiştir. Araştırmaya katılanlar içerisinde kendilerini dindar ancak ibadetlerini aksattıklarını belirtenler en yüksek orana (%48,3) sahiptir. Katılımcıların %38,8’i kendilerini “dindar ve ibadetlerini düzenli olarak yerine getirdiklerini”, %8,7’si “dindar, ancak ibadet etmediklerini”, %1,5’i ise “dine ilgi duymadığını” belirtmiştir. Ergenlik ve gençlik dönemi kişilerin belirgin özelliklerinden birisi, bireyin inanç veya inançsızlık arasında gidip geldiği, zaman zaman dine yöneldiği, zaman zaman dinden uzaklaştığı kritik bir

⁵⁵ Arpacı, Mücahit, “Velilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilere Kazandırılmasını İstedikleri Değerler”(Diyarbakır Örneği), II. Uluslararası Değerler Eğitimi Sempozyumu, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 16-18 Kasım 2012, ss. 11-15.

⁵⁶ Türk Gençliği 98, *Suskun Kütüphane Büyüteç Altında*, Konrad Vakfı, Ankara 1999, s. 29.

dönemdir.⁵⁷ Araştırmada elde edilen bu sonuçlar değerlendirildiğinde, sosyal ve kültürel alanlarda seküler yaşam tarzları teşvik edilmesine rağmen öğrencilerin dindarlık düzeylerinin iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 4 Aile ve Okulun Dışında Dini Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım

Aile ve okulun dışında dini konularla ilgili herhangi bir eğitim aldınız mı?	Sayı	Yüzde
Hiç almadım	54	20,5
İnternette	22	8,4
Tarikat/cemaatlerden	10	3,8
Mele/mollalardan	10	3,8
Arkadaşlarımdan	17	6,5
Mahalle camisinden	36	13,7
Kur'an kurslarından	102	38,8
Diğer	12	4,6
Toplam	263	100

Tablo 4'e göre aile ve okulun dışında öğrencilerin %38,8'inin Kuran kurslarından, %13,7'sinin mahalle camisinden, %8,4'ünün internette, %3,8'inin bölgedeki mele/mollalardan, %3,8'inin tarikat ve dini cemaatlerden din eğitimi aldığını, %20,5'inin ise aile ve okulun dışında hiç din eğitimi almadığını belirtmiştir. Karacoşkun tarafından İmam-Hatip Lisesi öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada, katılımcıların %18'inin dini bilgileri ailesinden, %54'ünün okuldan, %7'sinin camilerden, %14'ünün kitaplardan aldığı tespit edilmiştir. Yine aynı araştırmada, ergenlerin %82'si, sahip olduğu dini inanç ve davranışlarının şekillenmesinde ailesinin, %51'i arkadaş çevresinin, %45'i ise, basın-yayın araçlarının etkili olduğunu belirtmiştir.⁵⁸

⁵⁷ Ergenlik dönemi dini inanç ve inançsızlık durumları ile ilgili bkz. Yavuz, Kerim, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 260; Kula, Naci, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", s. 70 vd.

⁵⁸ Karacoşkun, M. Doğan, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları", (19 Mayıs Üniv. Sosyal Bil. Enst., Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994, s. 34.

Diyarbakır halkının büyük çoğunluğu her ne kadar muhafazakar ailelerden oluşmakta ve çocuklarının dindar yetiştirmek istiyorsa da, özellikle sosyo-ekonomik gelir düzeyi yüksek olan ailelerin, çocuklarını dini değerler yerine seküler değerlerle yetiştirmek istedikleri, ayrıca dini kimlik yerine daha çok etnik kimliğe vurgu yaptıkları gözlenmiştir. Araştırmamıza katılan öğrencilerin %20,5'inin aile ve okulun dışında dini eğitim almadığını belirtmesinin önemli sebeplerinden birisi, ailelerin dini değerler yerine daha çok seküler değerleri tercih etmek istemesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, PKK'nın hem sol-marksist ideolojisini yaymaya çalışması, hem de 'Hizbullah' korkusunu-tehlikesini kullanması, genç nesillerin dinden soğumasına ve uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Yanmış ve Kahraman tarafından yapılan bir çalışmada, Hizbullah'ın cami ve Kur'an kurslarında örgütlendiği için bölgedeki halkın son yıllarda yaşadığı dini motifli terör nedeniyle çocuklarını Kur'an Kursu ve camilere göndermekten çekindikleri tespit edilmiştir.⁵⁹

Tablo 5 Toplumun Dine ve Dindarlara Bakışı

Size göre toplumun din ve dindarlara karşı bakışı nasıldır?	Sayı	Yüzde
Saygılı ve hoşgörülü	190	72,2
Sempatik ve anlayışlı	31	11,8
Aşağılayıcı	7	2,7
Dışlayıcı ve ötekileştirici	21	8,0
Diğer	14	5,3
Toplam	263	100

Tablo 5'e göre katılımcıların %72,2'si toplumun dine ve dindarlara karşı bakışının "saygılı ve hoşgörülü", %11,8'i "sempatik ve anlayışlı" olduğunu belirtirken, %8'i "dışlayıcı ve ötekileştirici", %2,7'si ise "aşağılayıcı" bulunduğunu belirtmiştir. %5,3'ü ise, bunların dışında "diğer" maddesini işaretleyerek toplumun dine ve dindarlara karşı bakışının bazı yönlerden olumlu, bazı yönlerden olumsuz

⁵⁹ Yanmış, Mehmet & Kahraman, Bayram, "Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği", Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademik İncelemeler Dergisi, Yıl: 2013, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 129.

olduğunu anket formuna yazdıkları çeşitli ifadelerle belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar, doldurdukları anket formlarına, özellikle kız öğrencilerin en çok başörtülü oldukları için toplumun bazı kesimleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. “Diğer” maddesinin işaretleyen erkek öğrencilerin bir kısmı ise, bazı arkadaş ortamlarında dini kimlikleri ile bilinmek istemediklerini; bir kısmı ise, toplumun kendileri hakkında nasıl düşündüğüyle ilgilenmediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 6 Toplumun Dine ve Dindarlara Bakışının Etkileri

Toplumun dine ve dindara karşı bakışı, sizin dini yaşamınıza nasıl bir etki yapmaktadır?	Sayı	Yüzde
Teşvik edici	73	27,8
Yaklaşıcı	131	49,8
Yıldırıcı	16	6,1
Uzaklaşıcı	27	10,3
Diğer	16	6,1
Toplam	263	100

Tablo 6’ya göre, katılımcıların %49,8’i toplumun dine ve dindara yaklaşımını dine yaklaşıcı bulurken, %27,8’i “teşvik edici”, %10,3’ü “dinden uzaklaşıcı”, %6,1’i “yıldırıcı” olduğunu belirtmiştir. Yaptığımız görüşme ve gözlemlerimize göre, geleneksel ve modern değerlerin iç içe olduğu bölgede, işsizlik, göç, çarpık kentleşme gibi sosyal ve kültürel alanda yaşanan birçok olumsuzluklar, şiddet ve terör hadiselerinin olumsuz etkilerine rağmen toplumun önemli bir kısmı, dinin yaşanması ve yaşatılması yönünde çaba göstermektedir. Araştırmaya katılanların yarısı, toplumun bireylerin dini yaşayışına yaklaşımını olumlu ve yaklaşıcı bulmuştur. Elde edilen bu sonuç, halkın dine verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir bulgudur.

Tablo 7 Gençlerin Dini Kimliğinin Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörler

Aşağıdakilerden hangisi dini kimliğinizin şekillenmesinde en çok etkili olmuştur.	Sayı	Yüzde
Annem	148	56,3
Babam	36	13,7
Arkadaşlarım	12	4,6
Öğretmenim	12	4,6
Akrabalarım	3	1,1
Dini cemaat	7	2,7
Medrese eğitimi	10	3,8
Dini kitaplar	23	8,7
Cami yaz Kuran Kursları	4	1,5
TV'deki dini programlar	2	,8
Dindar çevrem	6	2,3
Toplam	263	100

Tablo 7'e göre, gençlerin dini kimliğinin şekillenmesinde en etkili faktörün %56,3'lük oranla anne olduğu görülmektedir. Dini hayatın şekillenmesinde babanın %13,7, dini kitapların %8,7, öğretmenlerin ve arkadaşların %4,6, medreselerin %3,8, dini cemaatlerin %2,7 oranında etkili olduğu görülmektedir. Çeşitli konularla ilintili olarak yapılan birçok araştırmada, çocuğun dini inanç ve tutumlarının şekillenmesinde daha çok annenin etkili olduğu bulunmuştur.⁶⁰ Hallahmi, çocuğun dindarlığına ailenin olumlu etkide bulunabilmesi için, aralarındaki ilişkilerin samimi ve sıcak olması gerektiğini belirtmektedir. Hallahmi ve Argyle, yaptıkları bir araştırmada, anne ve baba aynı dini inancı benimsiyorsa, annenin çocuğa olan etkisinin babanın etkisinden daha fazla olduğu sonucunu bulmuşlardır.⁶¹ Ortaokul ve Lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, çocukların Allah'ın varlığına inanma konusunda en çok ailelerinden etkilendikleri (%70,4), bunu sırasıyla öğretmenler (%25,4) ve okudukları kitaplar (%19) takip etmiştir.⁶² Dini sosyalleşmede

⁶⁰ Hallahmi & Argyle, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief, Experience*, s. 102; Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 13, 26.

⁶¹ Hallahmi & Argyle, *The Psychology of Religious Behaviour, Belief, Experience*, s. 101 vd.

⁶² Öztürk, Hüseyin, "Ergenlerde Din Duygusu ve Allah İnancının Boyutları", M.E.B., *Din Öğretimi Dergisi*, s. 32, 1992, s. 48-49.

kardeş ve yakın akrabaların da önemli etkileri söz konusudur. Amerika'daki Roman Katolik kilisesinde yapılan bir araştırmada, kiliseye devam edenlerin üçte ikisinin dindar olan kardeş, kuzen, amca, teyze gibi akrabalarından etkilendikleri tespit edilmiştir.⁶³ Aile üyelerinin dindarlık etkilerinin ele alındığı bir araştırmada, dindar büyükanne ve büyükbabaların, dindar olmayanlara göre aile bireyleri ile daha yakın ilişkiler kurdukları, dini inanç, değer ve ibadet yönünden ailenin genç bireyleri üzerinde daha etkin oldukları görülmüştür.⁶⁴

Tablo 8 Boş Zamanları Değerlendirme Biçimine Göre Dağılım

Boş zamanlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?	N	Mean	Std.Sapma
Kitap okurum	263	1,5057	1,29553
Evde TV izlerim	263	1,5019	1,16526
Dışarıda arkadaşlarımla gezerim	263	1,4867	1,45112
İnternet kullanırım	263	1,3764	1,56504
Spor yaparım	262	1,2748	1,59527
Bir işte çalışırım	263	,4297	1,04562

Tablo 8'de katılımcıların boş zamanlarını sırasıyla en çok kitap okuma, TV izleme, arkadaşlarla gezme, internet kullanma, spor yapma ve bir işte çalışma şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir. Tablo verilerine göre, kitle iletişim araçlarının çok fazla yaygınlaşmasına rağmen gençlerin bir kısmının boş zamanlarını kitap okuyarak geçirmeleri umut verici bir sonuçtur. Boş zamanlarını televizyon izleyerek ve internet kullanarak geçirdiğini ifade edenlerin ikinci ve dördüncü sırada olması, kitle iletişim araçlarının gündelik hayatımızdaki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan araştırmalarda, günümüzdeki gençlerin çoğunun boş zamanlarını akranlarıyla birlikte olmak yerine, daha çok sanal alemde yapay arkadaşlık, oyun ve eğlenceyi tercih ettikleri görülmüştür.⁶⁵ Belli bir

⁶³ Hallahmi and Argyle, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁴ King, V. and Elder, GH., Jr. (1999), "Are Religious Grandparents More Involved Grandparents? *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 54, 1999, pp. 317-328.

⁶⁵ Dilmen, N.E & Ögüt, S., "Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları", International Conference on New Media and Interactivity, 28-30 April, İstanbul 2010, ss. 237-241.

dönemden sonra gençleri aileden sonra en çok arkadaş ve akran grubu etkilemektedir. Yakın arkadaşlıklar, çoğu zaman olumlu veya olumsuz düşünce ve davranışların kazanılmasında etkili olmaktadır. Kişinin arkadaş çevresi dini değerlerden uzak bir yaşam tarzına sahipse, o kişi gruptan kopmamak, yalnız kalmamak, dışlanmamak, akran grubu içinde kendine yer bulabilmek için kendi inanç ve değerlerinden uzaklaşma, arkadaşlarının düşünce ve davranışlarını benimseme eğilimi gösterebilmektedir.

Tablo 9 Gençlerin Dine Yönelik Olumsuz Tutum Takınmasında Dindarların Etkisi

Dindar insanların hangi davranış ve özellikleri sizin dine karşı olumsuz tutum takınmanıza yol açar?	Sayı	Yüzde
Sert ve katı tutumları	75	28,5
Kendilerini beğenmeleri	59	22,4
Gösterişçi olmaları	40	15,2
Kendileri gibi olmayanları dışlamaları	76	28,9
Diğer	13	4,9
Toplam	263	100

Tablo 9'a göre katılımcıların %28,9'u dine yönelik olumsuz tutumların oluşmasında "dindarların kendileri gibi olmayanları dışlamalarının" etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bunu, %28,5'lik oranla "dindar insanların sert ve katı tutumlara sahip olması" maddesi takip etmektedir. Katılımcıların %22,4'ü, dindarların "kendilerini beğenmelerini", %15,2'si ise dindarların "gösterişçi olmasını" dine yönelik olumsuz tutumların oluşmasında önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmiştir. Peker (1979) tarafından yapılan bir araştırmada, din adamı ve dindarların olumsuz tutum ve davranışlarının bireyleri dinden uzaklaştıran bir faktör olduğu tespit edilmiştir.⁶⁶ Türk toplumunda dini kurumlara ve din adamlarına karşı genellikle hürmet ve saygı gösterilir. Ancak, din adamı veya dindar kimliğiyle bilinen kişilerin bazı olumsuz tutum ve davranışları, bireyleri dinden soğutabilmektedir. Bu nedenle dindar

⁶⁶ Peker, Hüseyin, Din Değiştirmede Psiko-Sosyolojik Etkenler, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. 1979, s. 28-46.

kimliği ile bilinen kişilerin davranışlarına daha fazla dikkat etmeleri gerekmektedir.

Tablo 10 Yaşlara Göre Dinin Taşıdığı Anlam

Sizin için din nasıl bir anlam taşır?								Toplam
			Bana güven ve huzur verir	Özgürlüğümü kısıtlar	Hayatıma anlam katar	Benim için hiçbir anlam taşımaz	Diğer	
Yaş	15 Yaş ve altı	N	93	5	29	1	1	129
		%	35,4	1,9	11,0	,4	,4	49,0
	16 Yaş ve üzeri	N	100	4	24	,0	6	134
		%	38,0	1,5	9,1	,0	2,3	51,0
Toplam		N	193	9	53	1	7	263
		%	73,4	3,4	20,0	,4	2,7	100

$$X^2 = 5,315; \text{sd} = 4; p = .256; p > .05$$

Tablo 10'a göre, yaş ile dinin taşıdığı anlam arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 5,315; p > .05$). Sizin için din nasıl bir anlam taşır? sorusuna araştırmaya katılan 15 yaş altı öğrencilerin %35,4'ü, "dinin kendilerine güven ve huzur verdiğini", %11'i "dinin hayatlarına anlam kattığını" belirtirken, %1,9'u "dinin özgürlüklerini kısıtladığını" belirtmiştir. 16 yaş ve üzeri öğrencilerin %38'i, "dinin kendilerine güven ve huzur verdiğini", %9,1'i "dinin hayatlarına anlam kattığını", %1,5'i ise "dinin özgürlüğünü kısıtladığını" belirtmiştir. Dinin taşıdığı anlamla ilgili maddelerde bütün yaş grupları içerisinde anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Acaboğa (2007) tarafından yapılan kız Kur'an Kursu öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada,⁶⁷ araştırmaya katılanların %93'ü, kendilerini mutlu hissetmelerinin birinci nedeni olarak Allah'a inanmış olmalarını, ikinci nedeni olarak dini vecibelerini yerine getirmenin verdiği huzur olduğunu (%69,7)

⁶⁷ Acaboğa, Asiye, "Din-Mutluluk İlişkisi", KSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), K. Maraş, 2007, s. 26.

belirtmişlerdir. Ağilkaya (2008), tarafından 15-34 yaş grupları arasında yapılan araştırmada,⁶⁸ intihar girişiminde bulunanların %71'inin dini referansları kullanmadığı görülmüştür. Bu sonuçlar, dindarlığın ruh sağlığının korunmasında olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 11 Yaş ile Anne ve Babanın Örnek Alınmak İstenmeyen Yönleri Arasındaki İlişki

Anne ve babanızın hangi yönlerini kendinize örnek almak istemezsiniz?									
			Kılık kıyafet tarzını	Günlük yaşam biçimini	Dini yönünü	Boş zamanlar	Eğlence kültürü	Diğer	Toplam
Yaş grupları	15 Yaş ve altı	N	15	17	31	26	21	19	129
		%	5,7	6,5	11,8	9,9	8,0	7,2	49
	16 Yaş ve üzeri	N	19	30	32	25	12	16	134
		%	7,2	11,4	12,2	9,5	4,6	6,1	51
Toplam		N	34	47	63	51	33	35	263
		%	12,9	17,9	24,0	19,4	12,5	13,3	100

$X^2 = 6,721$; $sd = 5$; $p = .242$; $p > .05$

Tablo 11'e göre, yaş ile anne ve babanın örnek alınmayan yönleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur ($X^2 = 6,721$; $p > .05$). 15 yaş altı öğrencilerin %11,8'i ailelerinin "dini yönünü", %9,9'u "boş zamanları değerlendirme biçimini", %8'i anne ve babasının "eğlence kültürünü", %5,7'si "kılık kıyafet tarzını" kendilerine örnek almak istemediklerini belirtmiştir. 16 yaş ve üstü öğrencilerin %12,2'si ailelerinin "dini yönünü" örnek almak istemediğini belirtirken, %11,4'ü "anne ve babasının "günlük yaşam biçimini", %9,5'i "boş zamanları değerlendirme biçimini", %7,2'si "kılık-kıyafet tarzını", %4,6'sı ise "eğlence kültürünü" beğenmediğini

⁶⁸ Ağilkaya, Zuhal, "İntihar Girişiminde Bulunanlarda Dini Tutum ve Davranışlar", Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 164.

ve örnek almak istemediğini belirtmiştir. Tablodaki sonuçlar, günümüzde ailelerin birçok yönünün çocukları tarafından artık örnek alınmadığını göstermektedir. Sosyal ve kültürel alanda meydana gelen çok hızlı değişim ve dönüşümler, anne-babanın yaşam tarzı ve hayattan beklentileri ile çocukların ilgilerinin aynı olmaması vb. sebepler, ebeveynin rol model olarak alınmak istenmemesinin sebepleri arasında sayılabilir. Ayrıca, arkadaş, medya organları, sosyal yaşam alanları ve diğer sosyal çevre faktörlerinin kimlik kazanma sürecinde olan ergenler üzerinde aileden daha etkili olmaya başladığını göstermektedir.

Hökelekli, din ve ahlak eğitiminde yapılan en büyük yanlışlardan birisinin, anne ve babaların çocuklarını kendi örnek davranışlarıyla terbiye etmek yerine, dini emir ve yasaklarla, ceza ve korku ile sindirerek eğitmek olduğunu belirtmiştir. İdeal ve dengeli aile modelinde, aşırı baskı veya disiplinsizlik yerine sevgi ve şefkatin, tutarlı ve dengeli disiplinin hakim olduğu belirtilmiştir. Benlik saygısına önem veren ergen ve gençlere takdir edici, onure edici ve onaylayıcı bir üslupla yaklaşıldığında daha kolay yönlendirildiği ve istenilen davranışların daha kolay benimsetilebileceği vurgulanmıştır.⁶⁹ Modern öncesi dönemlerde gençlerle yetişkinler arasında yaşanan kuşak çatışmasının bugünkü düzeyde olmadığını söyleyebiliriz. Modern toplumlarda ise, bu durumun geleneksel toplum yapılarından farklılaştığı, özellikle düzenli ve uyumlu aile ortamından mahrum kalan çocukların daha çok sorun yaşadıkları ve kendilerinden beklenen toplumsal rolleri üstlenmede, karşılaştıkları sorunlarla başa çıkmada oldukça zorlandıkları yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.⁷⁰

⁶⁹ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, s. 26, 45.

⁷⁰ Temel, Z. Fulya, "Yetiştirme Yurdunda ve Ailesi Yanında Kalan 14-18 Yaş Grubundaki Gençlerin Cinsiyet Rolü Kimlikleri ile Moral Gelişimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, s. 107-109.

Tablo 12 Cinsiyet ile Mutlu Olunan Mekânlar Arasındaki İlişki

Hangi mekânlarda bulunmak sizi daha çok mutlu eder?									Toplam
			Spor Kulübü	Sinema Tiyatro	Arkadaş ortamı	Cami	Dini Cemaat	Diğer	
Cinsiyet	Erkek	N	24	12	14	42	24	7	123
		%	9,1	4,6	5,3	16,0	9,1	2,7	46,8
	Kız	N	8	19	48	29	36	0	140
		%	3,0	7,2	18,3	11,0	13,7	,0	53,2
Toplam		N	32	31	62	71	60	7	263
		%	12,2	11,8	23,6	27,0	22,8	2,7	100

$$X^2=39,070; sd= 5; p=.04; p<.05$$

Tablo 12'ye göre öğrencilerin cinsiyetleri ile bulunmaktan mutlu oldukları mekanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($X^2=39,070$; $p<.05$). Camiye gitmekten mutlu olduğunu belirten erkeklerin sayısı, kızların sayısından daha fazladır. Bunda, ibadet ve birtakım dini etkinlik için camilerin daha çok erkekler için dizayn edilmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Spor kulübüne gitmekten mutlu olduğunu belirten erkeklerin sayısı, kızlardan daha yüksek çıkmıştır. Arkadaş ortamında ve dini cemaatlerde bulunmaktan mutlu olduğunu belirten kızların sayısı, erkeklerden daha fazladır. Sinema ve tiyatroya gitmekten mutlu olduğunu belirten kızların sayısının erkeklerden daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç, kızların erkekler için gidebilecekleri sosyal mekan tercihlerinin daha az olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 13 Dindarlık ile İçinde Yetişilen Aile Ortamı Arasındaki İlişki

İçinde yetiştiğiniz aile ortamını nasıl tanımlarsınız?									
			Baskıcı ve Otoriter	Demokrat	İlgili	Aşırı koruyucu	Aşırı Serbest	İlgisiz	Toplam
Kendinizi dini yönden nasıl tanımlarsınız?	Dindarım, ibadetlerimi düzenli olarak yerine getiririm	N	19	12	58	10	2	1	102
		%	7,2	4,6	22,1	3,8	,8	,4	38,8
	Dindarım, ama ibadetlerimi aksatırım	N	30	18	63	9	3	4	127
		%	11,4	6,8	24,0	3,4	1,1	1,5	48,3
	Dindarım, ama ibadet etmem.	N	4	4	11	0	1	3	23
		%	1,5	1,5	4,2	,0	,4	1,1	8,7
	Dine ilgi duymuyorum.	N	1	1	1	0	0	1	4
		%	,4	,4	,4	,0	,0	,4	1,5
	Henüz dini inancımı belirlemedim.	N	0	1	0	0	0	0	1
		%	,0	,4	,0	,0	,0	,0	0,4
	Diğer	N	0	0	4	1	1	0	6
		%	,0	,0	1,5	,4	,4	,0	2,3
Toplam		N	54	36	137	20	7	9	263
		%	20,5	13,7	52,1	7,6	2,7	3,4	100

$X^2 = 33,739$; $sd = 25$; $p = .114$; $p > .05$

Araştırmamızda ‘dindarlık’ ile ‘içinde yetişilen aile ortamı’ arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir ($X^2 = 33,739$; $sd = 25$; $p = .114$; $p > .05$). Araştırmaya katılanlar içerisinde dindar ve ibadetlerini düzenli olarak yerine getirdiğini belirtenlerin %22,1’inin “ilgili” bir aile ortamında yetiştiği, %7,2’sinin “baskıcı ve otoriter”, %4,6’sının ise “demokrat” bir ailede yetiştiği görülmüştür. Dindar, ancak ibadet etmediğini belirtenlerin %24’ü “ilgili”, %1,5’i “baskıcı ve otoriter”, %1,5’i ise “demokrat” bir ailede yetişmiştir. Bu sonuçlar, çocukların aile içerisindeki dini sosyalleşme süreçlerinin başarısız olduğunu göstermektedir. Kendilerini dindar, ancak ibadetlerini aksattığını ifade edenler içerisinde baskıcı ve

otoriter ailede yetiştiğini belirtenlerin de azımsanmayacak bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 14 Yaş Grupları ile Rol Model Arasındaki İlişki

Kendinize en çok kimi örnek alırsınız?												
		Rol Model Yok	Anne	Baba	Anne-Baba	Peygamberimiz	Arkadaş	Akraba	Ağabey ve Ablamı	Yıldız sporcu	Sanatçılar	Toplam
15 Yaş ve altı	N	27	12	12	25	21	9	16	3	2	2	129
	%	10,3	4,6	4,6	9,5	8,0	3,4	6,1	1,1	,8	,8	49,0
16 Yaş ve üzeri	N	22	11	13	30	19	10	14	4	7	4	134
	%	8,4	4,2	4,9	11,4	7,2	3,8	5,3	1,5	2,7	1,5	51,0
Toplam	N	49	23	25	55	40	19	30	7	9	6	263
	%	18,6	8,7	9,5	20,9	15,2	7,2	11,4	2,7	3,4	2,3	100

$\chi^2 = 4,828$; $sd = 9$; $p = .849$; $p > .05$

Tablo 14'e göre, yaş ve rol model alma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($\chi^2=4,828$; $p>.05$). 15 yaş altı öğrencilerin %10,3'ü ile 16 yaş ve üstü öğrencilerin %8,4'ü "hiçbir rol modellerinin olmadığını" belirtirken, "hem anne hem babasını rol model aldıklarını" belirtenlerin oranı ise %11,4'tür. Gençlerin hiçbir rol modellerinin olmadığını belirtmeleri, onların idealden yoksun ve kimlik karmaşası yaşadıklarını göstermektedir.

Hökelekli, çocukların kendilerine rol model olarak gördükleri en önemli kişilerin başında anne ve babaların geldiğini, aile içerisinde yaşanan dini tecrübelerle çocukların son derece bağlı olduklarını, özellikle aile içerisinde anne ve babanın dini ilgi ve yaşantısının çocukları hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir.⁷¹ Arpacı tarafından öğretmen ve veliler üzerinde

⁷¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 185.

yapılan bir araştırmada, öğrencilerin %10,3'ü toplumda değer krizinin yaşanmasının en önemli nedenleri arasında “iyi rol modellerin olmaması”nı göstermiştir.⁷² Kula, tarafından yapılan araştırmada, ergenlerin %24,8'inin “dindar yetiştiriliş tarzına sadık kalmadıklarından dolayı suçluluk duygusuna kapıldıkları, %13,8'inin ise bu konuda kararsız oldukları tespit edilmiştir.⁷³

Tablo 15 Dindarlık ile Anne-Babanın Örnek Alınmak İstenmeyen Yönleri Arasındaki İlişki

Anne ve babanızın hangi yönlerini örnek almak istemezsiniz?									
			Kılık kıyafet tarzını	Günlük yaşam biçimini	Dini yönünü	Boş zamanları değerlendirme biçimini	Eğlence kültürünü	Diğer	Toplam
Kendinizi dini yönden nasıl tanımlarsınız?	Dindarım, ibadetlerimi düzenli olarak yerine getiririm	N	14	17	30	16	15	10	102
		%	5,3	6,5	11,4	6,1	5,7	3,8	38,8
	Dindarım, ama ibadetlerimi aksatırım	N	14	22	29	30	16	16	127
		%	5,3	8,4	11,0	11,4	6,1	6,1	48,3
	Dindarım, ama ibadet etmem.	N	5	6	2	3	1	6	23
		%	1,9	2,3	,8	1,1	,4	2,3	8,7
	Dine ilgi duymuyorum.	N	1	0	1	1	1	0	4
		%	,4	,0	,4	,4	,4	,0	1,5
	Henüz dini inancımı belirlemedim	N	0	1	0	0	0	0	1
		%	,0	,4	,0	,0	,0	,0	0,4
	Diğer	N	0	1	1	1	0	3	6
		%	,0	,4	,4	,4	,0	1,1	2,3
Toplam		N	34	47	63	51	33	35	263
		%	12,9	17,9	24,0	19,4	12,5	13,3	100

$$X^2 = 28,740; sd = 25; p = .154; p > .05$$

Tablo 15'e göre, dindarlık düzeyleri ile anne ve babanın örnek alınmak istenmeyen yönleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir

⁷² Arpacı, M. (19-21 Haziran 2014). Öğretmen Ve Velilerin İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri (Diyarbakır Örneği). Atatürk Üniv. (Dü.), *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*. içinde Erzurum.

⁷³ Kula, Tahsin, “Ergenlerde Dinî Düşüncede Yaşanan Güçlükler”, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Sivas 2006, s. 104.

ilişki yoktur ($X^2=28,740$; $sd= 25$; $p=.154$; $p>.05$). Kendilerini “dindar ve ibadetlerini düzenli yaptığını” belirten katılımcıların %11,4’ü anne ve babasının dini yönünü, %6,4’ü günlük yaşam tarzını, %6,1’i boş zamanlarını değerlendirme biçimini, %5,7’si eğlence kültürünü, %5,3’ü ise kılık-kıyafet tarzını örnek almak istemediklerini belirtmiştir. Kendilerini “dindar ancak ibadetlerini aksattığını” belirtenlerin %11,4’ü anne ve babasının dini yönünü ve boş zamanlarını değerlendirme biçimini örnek almak istemediğini belirtmiştir. Ergenlik dönemine kadar birçok konuda aile ile çocuk arasında uyumsuzluk ve çatışma yaşanmaz. Ancak, özgür bir birey olduğunu hissetmeye başlayan ve kendi kimliğini oluşturmaya çalışan ergen, ailesinin bu zamana kadar her işine karıştığını düşündüğünden, artık kendi hayatını kendisi yönetmek ister ve sosyal, politik ve dini konularda ailesinden etkilense de onların her görüşünü benimsemez. Bu tablodaki sonuçları, araştırmaya katılan öğrencilerin ergenlik döneminde olmaları ile açıklamak mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Hem bireysel hem de toplumsal boyutu olan dini sosyalleşme, sosyal-psikolojik bir olgu olarak ele alınmaktadır. Dini sosyalleşme, Psikoloji literatüründe bilişsel ve sosyalleşme olmak üzere iki temel yaklaşıma göre ele alınmaktadır. Sosyal bilişsel teoriyi geliştiren Bandura, hem bilişsel hem de sosyal gelişmeyi birlikte ele alarak, toplumda rol model olarak sunulan birçok davranışın sosyal öğrenme yolu ile kazanıldığını belirtmiştir.

Herkesin bireysel kişilik özellikleri ve sosyal çevre şartları kendine özgü olduğundan, dini gelişim ve dini sosyalleşme düzeyleri de kişiye özgü gerçekleşmektedir. Batson ve arkadaşları, dini inanç ve değerlerin kabul edilip içselleştirilmesinde nörobiyolojik yapı, beynin işleyişi, bireysel kişilik özellikleri, tarihi geçmiş, sosyo-kültürel çevre gibi çok boyutlu faktörlerin bu süreçte etkili olduğunu, bundan dolayı dini sosyalleşmede etkili olan bilişsel ve sosyal faktörlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Bireysel ve toplumsal kurallarla ilgili herşey yazılı metinler şeklinde bulunmadığından, davranışların tümü sadece formel yollarla öğrenilmez. Bireyler, aile, arkadaş, okul, dini kurumlar, gibi sosyo-kültürel alanla ilgili birçok farklı sosyalleşme özneleriyle etkileşim sonucu dini tercihlerini oluştururlar. Bu faktörlerin bazıları doğrudan, bazıları ise dolaylı yönden bireyi etkilemektedir.

Literatürde dini sosyalleşmeyle ilgili yaklaşımların ağırlıklı olarak homojen ve tek tip kültürlerin hakim olduğu geleneksel toplum yapılarından hareketle geliştirilmektedir. Geleneksel toplum yapılarının çok kültürlü ve çoklu toplum modellerine bıraktığı günümüzde, toplumsal örgütlenme biçimleri, bireysel ve toplumsal değer algıları ve insan ilişkileri önemli ölçüde değişmiştir. Medya ve teknoloji imkânlarının gelişip yaygınlaşması, küreselleşmenin etkisi, sosyal ve kültürel alanda yaşanan hızlı değişim, dinamik toplumsal yapılarının oluşmasına, sosyalleşme mekânlarının değişmesine yol açmıştır. Dinin gündelik ve sosyo-kültürel hayattaki görünürlüğünün azalması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, popüler kültürün dayatmaları vb. faktörler, günümüz modern toplum yapılarında dini sosyalleşme alanında görülen temel problemlerden bazılarıdır. Türkiye’de sanat ve kültürel alanda dini sembol, ritüel ve dini şahsiyetlerin olumlu imaj ve algılar yerine daha çok aşağılayıcı, küçük düşürücü olumsuz karakter ve imajlara yer verilmesi, özellikle kimlik kazanma döneminde olan gençlerin dini sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Lise 1 ve Lise 2 öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada, araştırmaya katılan gençlerin ailelerinin dindarlık düzeyine bakıldığında, büyük çoğunluğunun %80,2’si dindar ve ibadetlerini yerine getirdiği, %14,4’ünün ise dindar, ancak ibadetlerini aksattığı sonucuna ulaşılmıştır. Anne ve babaları büyük oranda dindar olan gençlerin %38,8’i, kendilerini dindar ve ibadetlerini düzenli olarak yerine getirdiklerini, %48,3’ü ise kendilerini dindar ancak ibadetlerini aksattıklarını belirtmiştir. Bu sonuç, birçok gencin dini inanç ve ibadet yönünden ailesiyle aynı çizgide olmadığını göstermektedir. Bu

durum, duygusallık, kriz ve şüphe vb. kavramlarla tanımlanan ergenlik ve gençlik dönemlerinin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Araştırmaya katılan gençlerin ailelerinin çocuklarında bulunmasını istedikleri en önemli ilk beş değer “Dürüstlük”, “Ahlaklı”, “Başarılı”, “Çalışkan”, “Dindar” şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, ailelerin çocuklarını daha çok başarılı olmak, kazanmak, özgür olmak gibi seküler ve maddi değerlere göre yetiştirmek istediğini göstermektedir. Tüm değerler listesi içerisinde birbiriyle taban tabana zıt olan itaatkar ve bağımsız olma değerlerinin en alt sırada yer alması, bölgenin toplumsal yapısından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Toplumun dine ve dindarlara karşı bakışı ile ilgili olarak algılara bakıldığında, katılımcıların %72,2’sinin toplumun dine ve dindarlara karşı saygılı ve hoşgörülü, %11,8’inin sempatik ve anlayışlı, %8’inin ise dışlayıcı ve ötekileştirici olarak bulduklarını belirtmiştir. Gençlerin dini sosyalleşme süreçlerini başarıyla tamamlamaları için dindarların hayatın her alanında topluma örnek davranışlar sergilemeleri, dini kimliklerini en iyi şekilde temsil etmeleri önemli bir husustur. Dinin doğru bir şekilde temsil edilmesi, dini tebliğin en etkili yöntemlerinden birisidir, denebilir.

Dini sosyalleşmede etkili olan faktörler değerlendirildiğinde, gençlerin dini kimliğinin şekillenmesinde en etkili faktörün anne olduğu bulunmuştur (%56,3). Bu sonuç, diğer birçok araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Araştırmada gençlerin kitap okuma oranı ile ilgili bulgu, gelecek adına ümit vericidir. Bir diğer sonuç, dini kimliğin oluşmasında medreselerin önemli bir yüzdeye sahip olmasıdır. Diğer illerden farklı olarak Diyarbakır’ın şehir merkezinde ve ilçelerinde medrese geleneğinin ayrı bir önemi vardır. Medrese eğitimi almış birçok molla, kendi özel imkanları veya resmi olarak görevli olduğu camii ve Kuran Kurslarında verdikleri derslerle din eğitimini desteklemektedir.

Demografik değişkenlerle ilgili sonuçlara bakıldığında, yaş ile dinin taşıdığı anlam arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 5,315$; $p > .05$). Araştırmaya katılan 16 yaş ve üzeri öğrencilerin %38'i dinin kendilerine güven ve huzur verdiğini, hayatlarına anlam kattığını, %1,5'i ise dinin özgürlüğünü kısıtladığını belirtmiştir. Modern yaşam biçimi, bireysel ve toplumsal hayatta seküler değerleri daha ön plana çıkardığından, özellikle ergenlerin dini değerleri özgürlüklerini kısıtlayıcı olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde yaş ve rol model arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 4,828$; $p > .05$). 15 yaş altı öğrencilerin %10,3'ü ile 16 yaş ve üstü öğrencilerin %8,4'ü, örnek aldıkları hiçbir rol modellerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Gençlerin yaklaşık %18,7'sinin hiçbir rol modeline sahip olmamasının nedenlerinden birisi, günümüzdeki gençlerin bir çoğu, akranlarıyla ve akrabaları ile yakın ilişkiler geliştirmek ve onlarla birlikte olmak yerine, daha çok sanal alemde sanal arkadaşlık, oyun ve eğlenceyi tercih etmeleridir. Zamanını daha çok sanal alemde geçiren gençler, kendileri ile gerçek anlamda iletişim içinde olacakları rol modellerden uzak kalmaktadırlar. Bireysel ve toplumsal davranış kalıplarının ve değer anlayışlarının sürekli değişmesi, gençlerin kendilerine örnek alacakları rol model konusunda karmaşa yaşamalarında etkili olan diğer bir faktördür.

Araştırmada yaş grupları ile anne ve babanın örnek alınmayan yönleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 6,721$; $p > .05$). Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin %24'ü ailelerinin dini yönünü, %20'si boş zamanlarını, %12,6'sı eğlence kültürünü, %12,9'u kılık kıyafet tarzını beğenmediklerini ve örnek almak istemediklerini belirtmiştir. Anne-baba ve çocuk arasındaki şiddetli geçimsizlik, baskı, çatışma, kutuplaşma ve iletişimsizlik gibi çeşitli faktörler, çocukların anne ve babasının değerlerini örnek almak istememelerinde etkili olmaktadır. Dini sosyalleşmenin başarılı olarak gerçekleşmesinde örnek alınan rol

modellerin önemi büyüktür. Araştırmaya katılan tüm öğrencilerin %24'ünün ailelerinin dini yönünü örnek almak istemediğini belirtmesi, anne-baba ve çocuk arasında sevgi ve yakınlığın olmadığını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile orada bulunmaktan mutlu oldukları mekanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($X^2=39,070$; $p<.05$). Camiye gitmekten mutlu olduğunu belirten erkeklerin oranı, kızların oranından daha fazladır. Bu sonuç, camilerin ibadet ve diğer dini etkinlik için daha çok erkeklere göre dizayn edilmesinden ve özellikle Müslüman toplumlarda kadınların camiye gitme geleneğinin yaygın olmamasından kaynaklanmaktadır. Birçok kişi cuma, bayram, teravih ve mübarek gün ve gecelerin dışında çoğu zaman camilere gitmemektedir. Dini mekanlara katılımın sağlanması, çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki teşvikle mümkündür. Camilerin yalnızca ibadet yeri olmaktan çıkarılması, o mekanların gençlere cazip sosyal ortamlara dönüştürülmesi, dini mekanlara katılımı artırabilir. Tiyatroya gitmekten ve arkadaşları ile birlikte olmaktan mutlu olduğunu belirtenlerin kızların oranı, erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunda, toplumda kızların gidebileceği çok fazla sosyal mekanın bulunmaması ve kadınlarla ilgili kısıtlayıcı toplumsal algıların varlığı etkili olmuştur.

Toplumların uyum içinde olması ve geleceğe güvenle bakabilmesi, ortak inanç, duygu, düşünce ve değere sahip bireylerle mümkündür. Dinin en önemli işlevlerinden birisi de toplumları ortak bir ideal etrafında birleştirmesidir. Bu yönü ile genç nesillerin dini sosyalleşmelerinin ayrı bir önemi vardır. Bir toplumda yetişen çocuk ve gençlerin sağlam bir karakter ve bütünleşmiş bir kişilik geliştirebilmesi, sosyalleşme sürecinin başarılı gerçekleşmesi ile yakından ilişkilidir. Toplumun oluşturan fertler arasında güven, barış, adalet, hakkaniyet, merhamet, sorumluluk gibi davranışlara yön veren temel ilke ve standartları gösteren değerlerin tesis edilmesi gerekir. Değerlerin zayıflaması ya da yeterince içselleştirilememesi,

birtakım kişilik problemlerine yol açacağı gibi, toplumsal bütünlüğün bozulmasına, kutuplaşma, ayrışma ve çatışmalara da yol açabilecektir. Bireysel ve toplumsal uyumun sağlanması, dini ve ahlaki değerlerin yaşatılması ve bunların nesilden nesile aktarılması için dini sosyalleşme sürecine ayrı bir özen gösterilmesi gerekir.

Sosyal yaşam alanlarının dindarların yaşam tarzlarına ve ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde düzenlenmesi, toplumun her türlü dini inanç, inançsızlığa daha saygılı ve hoşgörülü olması gerekir. Yeni yetişen nesillerin dini sosyalleşmelerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri, örnek alacakları rol modellerle mümkündür. Toplumdaki farklılıklar, birer zenginlik kaynağı olarak görülmeli, hiç kimse etnik, dini ve kültürel açıdan dışlanmamalıdır. Toplumun birliği ve bütünlüğü için hayatın her alanında dini inanç ve değerlerin önemsenerek desteklenmesi, dindarları rahatsız edici, aşağılayıcı, kışkırtıcı söylem ve davranışlardan kaçınılmasına özen gösterilmelidir.

Bireysel ve toplumsal hayatın dinamikleri sürekli değişim halinde olduğundan sosyalleşme mekânları, etki ve süreçleri de değişebilmektedir. Bu yüzden yaptığımız araştırmada elde ettiğimiz sonuçların farklı örneklem grubu üzerinde birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici yeni araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Acaboğa, Asiye, “Din-Mutluluk İlişkisi”, KSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), K. Maraş, 2007.

Ağilkaya, Zuhale, “İntihar Girişiminde Bulunanlarda Dini Tutum ve Davranışlar”, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul 2008.

Alport, G.W, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1950.

Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B., *The Social Psychology of Religion*, London & Boston: Raoutledge-Kegan Paul, 1975.

Arpacı, Mücahit, “Velilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilere Kazandırılmasını İsteddiği Değerler”(Diyarbakır Örneği), II. Uluslararası Değerler Eğitimi Sempozyumu, Değerler Eğitimi Merkezi, 16-18 Kasım 2012, İstanbul, ss. 11-15.

....., “Öğretmen Ve Velilerin İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri (Diyarbakır Örneği)”, *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, Erzurum 19-21 Haziran 2014.

Arslan, Adnan, “Din ve Modernite”, *Diyanet Aylık Dergi*, Yıl: 2007, Sayı: 195.

Arslanoğlu, İbrahim, *Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri*, Ankara 2012.

Aydın, Ali Rıza, “Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi”, *On dokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 1996, Sayı: 8, ss. 211-219.

Bağlı, M. & Binici, A., *Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır Kentsel Gelişimi*, Bilim Adamı Yayınları, Diyarbakır 2005.

Başaran, İ. Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yay., Ankara 1990.

Batson, C. Daniel, *Religion and Individual: A Social-Psychological Perspective*, New York, Oxford University Press, 1993.

Bergson, Henri, *Ahlak ve Dinin Kaynağı* (çev. Mehmet Karasan), M.E.B Yay., İstanbul 1986.

Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir 2007.

Bilgin, Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum*, Düşünce Yayınları, İstanbul 2009.

Bozkurt, Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Brian, M. D'Onofrio & Lindon J.Eaves vd., "Understanding Biological and Social Influences on Religious Affiliation, Attitudes, and Behaviors: A Behavior Genetic Perspective" *Journal of Personality*, 67: 6, 1999, pp.953-984.

Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yay., Ankara 2000.

Clark, *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, New York 1961.

Cloninger, Susan C., *Theories of Personality Understanding Persons*, Fourth Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey, 2004.

Coştu, Yakup, "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/1, c. 8, sayı: 15, ss. 119-130.

....., "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), sayı: 3, s. 117-140.

Dilmen, N.E & Öğüt, S., "Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları", *International Conference on New Media and Interactivity*, 28-30 April, İstanbul 2010, ss. 237-241.

Donahue, Michael J. & Nielsen, Michael E., in *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (Edit. Raymond F. Paloutzian), Raymond F. Paloutzian & Crystal L. Park), The Guilford Press, New York 2005, s. 274-291.

Enderun, M. Akif, *Beyaz Perdenin Din Algısı*, Işık Yay., İstanbul 2011.

Eron, L. D., "The Development of Aggressive Behavior From The Perspective of Developing Behaviorism", *American Psychology*, 42, 1989.

Esposito, John, *Kutsal Olmayan Savaş*, (çev. Nuray Yılmaz & Ertan Yılmaz), Oğlak Yay., 2000.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998

....., *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul 1999.

....., "Modern Sanayi Topluluklarında Din: I", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1986, ss.1-10.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Hallahmi, Benjamin-Beit & Argyle, M., *The Psychology of Religious Behaviour, Belief, Experience*, London and New York, 1997.

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

....., *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, Dem Yay., İstanbul 2009.

Jette, P.R., "Socialization", *Encyclopedia of Sociology*, (Ed. P.J. O'Connell), Gilford, CT: Dushkin, 1974.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Gençlerin Tutumları, Kültürlerarası Bir Karşılaştırma*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Ankara 1973.

....., *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul 1999.

Karacoşkun, M. Doğan, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1994.

....., *Dinî ve Sosyal Psikoloji Yazıları*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2006.

Kayıklık, Hasan, *Din Psikolojisi*, Karahan Kitabevi, Adana 2011.

....., “Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (Edit. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.157-175.

Kılavuz, M. Akif & Gürses, İbrahim, “Kuşakların Ahlakî Değerleri Birlikte Öğrenmesi: Kohlberg’in Ahlakî Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”, *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 153-166.

King, V. and Elder, GH., Jr. (1999), “Are Religious Grandparents more Involved Grandparents? *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 54,1999, pp. 317-328.

Köknel, Özcan, *Zorlanan İnsan, Kaygı Çağında Stres*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1988.

Köse, Ali & Ayten, Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2012.

Kula, Naci M., *Kimlik ve Din*, Ayışığı Yay., İstanbul 2001.

....., “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Edit: Hayati Hökelekli), Dem Yay., İstanbul 2006, ss. 33-81.

Kula, Tahsin, “Ergenlerde Dinî Düşüncede Yaşanan Güçlükler”, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Sivas 2006.

Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, 2. Baskı, Bursa 2012.

Kuşat, Ali, “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, (Edit. Ü. Günay & C. Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006, ss.113-157.

Levenson, Michael R. & Carolyn, M. Aldwin and D’mello, Michelle, “Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dini Gelişim”, *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, Phoenix Yay, (Derl. İ. Çapçioğlu-A. Ayten), 2013, ss. 299-333.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.

Michael R., Levenson vd., “Religious Development From Adolescence to Middle Adulthood”, in *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (Edit. Raymond F. Paloutzian), The Guilford Press, 2005.

Özdoğan, Öznur, “Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1997.

Özensel, Ertan, “Kültürün Popülerleşen Bir Alanı: Popüler Kültür”, K. Alver & N. Doğan içinde, *Kültür Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara 2007.

Paloutzian, Raymond F., “Religious Conversion And Spiritual Transformation: A Meaning-System Analysis”, in *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality* (Edit. Raymond F. Paloutzian), pp.331-348.

Peker, Hüseyin, *Din Değiştirmede Psiko-Sosyolojik Etkenler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. 1979.

Punch, Keith F., *Sosyal Araştırmalara Giriş, Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (çev. D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz), Sayısal Kitabevi, Ankara 2005.

Spilka, Bernard & Hood, Ralph W. vd., “Religious Socialization and Thought in Adolescence and Young Adulthood”, The Psychology of Religion, Third Edition, The Guilford Press; 2nd Edition, 1996, s. 74.

Temel, Z. Fulya, “Yetiştirme Yurdunda ve Ailesi Yanında Kalan 14-18 Yaş Grubundaki Gençlerin Cinsiyet Rolü Kimlikleri ile Moral Gelişimlerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.

Yanmış, Mehmet & Kahraman, Bayram, “Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği”, Skarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademik İncelemeler Dergisi, Yıl: 2013, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 117-153.

Yaparel, Recep, İslam’a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.

Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007.

....., “Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (Edit: Ünver Günay-Celalettin Çelik), Karahan Kitabevi, Adana 2006.

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırmada Yöntemleri*, Seçkin Yay., Ankara 2011.

Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev: İhsan Çapcıoğlu & Halil Aydınalp), Birleşik Kitabevi, Ankara 2006, s. 130.